

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za ekonomska istraživanja

SEOBE I RAZVOJ

BEOGRAD, 2016

Uredivački odbor:

dr Veselin Vukotić
dr Danilo Šuković
dr Mirjana Rašević
dr Slobodan Maksimović
dr Vladimir Goati

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

dr Goran Bašić

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

Štampa:

**Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva,
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd**

Tiraž:

300 primeraka

ISBN:978-86-7093-164-0

CIP - Каталогизacija у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

314.114(082)
330.341:314.15(082)

SEOBE i razvoj / [uredivački odbor Veselin Vukotić ... [et al.]. - Beograd : Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, 2016 (Beograd : Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 393 str. : graf. prikazi ; 35 cm

Tiraž 300. - Str. 7: Predgovor / Danilo Šuković. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-7093-164-0

1. Вукотић, Веселин [члан уредничког одбора]
а) Миграције - Интердисциплинарни приступ
- Зборници б) Миграције -
Привредни развој - Зборници
COBISS.SR-ID 223311116

© 2016. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

EMIGRACIONI TOKOVI IZ SRBIJE I ULOGA MIGRANTSKIH MREŽA: IZGLEDI ZA BUDUĆNOST

Apstrakt

Cilj rada je da se na osnovu analize podataka o građanima Srbije na radu ili boravku u inostranstvu ukaže na značaj proučavanja migracija u okviru migracionih sistema, i uloge migrantskih mreža, kao osnove za razumevanje njihovih tokova i obima. Posmatrane su promene između 1991. i 2011. godine, i to na osnovu rezultata popisa stanovništva Srbije obavljenih u tom periodu.

Rezultati analize, kao i očekivanja teoretičara migracija o proširivanju aktivnosti migrantskih mreža, omogućavaju da se sagleda potencijal migrantskih mreža koji mogu da imaju u daljim emigracionim kretanjima iz Srbije. S tim u vezi, posmatrano iz transnacionalne perspektive, treba ubrzano razvijati i potencijal migrantskih mreža za povezivanje Srbije, kao zemlje porekla, i zemalja prijema, u cilju iskorišćenja ljudskog, socijalnog, finansijskog kapitala emigranata za razvitak Srbije.

Cljučne reči: Srbija, emigracija, emigracione zone, migrantske mreže

EMIGRATION FROM SERBIA AND THE ROLE OF MIGRANT NETWORKS: FUTURE PROSPECTS

Abstract

The aim of the paper is to highlight the importance of studying migration within the migration systems and the role of migrant networks, as the basis for understanding migration volume and features. We analyzed the data on the Serbian population working and residing abroad and examined changes between 1991 and 2011, based on the Serbian census data conducted during this period.

The results of the analysis, as well as expectations of migration scholars on expanding the activities of migrant networks, enable us to perceive the potential of migrant networks in further emigration flows from Serbia. Therefore, considering migration from the transnational perspective, it is important to rapidly develop the potential of migrant networks that can link Serbia, as a country of origin, and different receiving countries, with the aim of utilizing human, social, financial capital of emigrants for the development of Serbia.

Keywords: Serbia, emigration, emigration zones, migrant networks

Izmenjena politička karta Evrope i sveta nakon rušenja Berlinskog zida, neraskidivo povezana sa burnim ekonomskim promenama i efektima procesa globalizacije, tokovima međunarodnog kapitala, tehnološkog napretka, uz unapređenje saobraćajne infrastrukture, razvoj telekomunikacija i transportnih sredstava, informatičku revoluciju, rezultirala je tzv.

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd

globalnom erom migracija (Castles, Miller, 2008). Smatra se da je Evropa došla do novog migracionog zaokreta. Obim migracionih kretanja je značajno uvećan, potražnja za visokoobrazovanom i specijalizovanom radnom snagom je u značajnom porastu, a trajno naseljavanje, kao najrasprostranjeniji imigracioni obrazac ustupa mesto modelima privremenih i cirkularnih migracija. Sve veći broj migranata se usmerava ka životu u dve ili više država paralelno, što umnogome vodi ka razvitku mnogostrukih vidova transnacionalnih migracija. Takođe, u savremenim uslovima „globalne epohe” (Castles, Miller, 2008) otvaraju se i nove mogućnosti za nove i efikasnije načine povezivanja dijaspora sa zemljama porekla. Međutim, porast i uslozljavanje prikrivenih, nelegalnih oblika migracija predstavlja teško rešiv problem za sve veći broj ekonomski razvijenih zemalja.

Kako će se migracioni tokovi dalje razvijati i mogu li se predviđati? Koji činioci predstavljaju težište prilikom donošenja odluke o migriranju? Da li će se visokoobrazovani kadrovi i u budućnosti u najvećoj meri usmeravati ka ekonomski razvijenom Severu? Mogu li se predvideti buduće potrebe na tržištima rada za specifičnim vrstama rada i da li će se produbljivati polarizacija potreba za radnom snagom, i rasti potražnja za visokoobrazovanim i stručnim kadrom? Na koji način usaglasiti razvojne politike zemalja i globalne migracione trendove i kako iskoristiti njihov potencijal, naročito u zemljama u razvoju? Kako da države upravljaju migracijama, odgovore na potrebe za stranom radnom snagom i stvore uslove za njenu integraciju u novoj sredini? To su samo neka od najvažnijih pitanja na koja dosadašnja istraživanja za sada nemaju adekvatne odgovore (Portes, 1997; De Haas, 2005; 2014).

Savremene međunarodne migracije uglavnom se analiziraju iz perspektive zemalja destinacije. Istraživanja u čijem su fokusu zemlje porekla značajno su manje zastupljene, a naročito ona koja istovremeno obrađuju oba aspekta. Ujedno, očigledan je nedostatak pouzdanih i javnosti dostupnih informacija koje sadrže podatke o migracionim tokovima između zemalja porekla i zemalja prijema, o teritorijalnom poreklu i demografskoj strukturi migranata, što onemogućava detaljniju analizu. Ni Srbija, iako ima dugogodišnju emigracionu tradiciju, još uvek nema zadovoljavajuće statističke podatke o međunarodnim migracijama. Raspoloživi podaci su skromni i u najvećoj meri se zasnivaju na malobrojnim ekspertskim procenama, ili anketama koje su za ciljnu grupu uglavnom imale zaposlene u naučnim ili istraživačko-razvojnim centrima u Srbiji, i najčešće su se odnosile na istraživanja emigracionih namera. S obzirom da direktna evidencija emigranata nije obavezna, podaci o migracionim tokovima nisu pouzdani. Naime, podaci popisa stanovništva koji se odnose na državljane Srbije koji rade ili borave u inostranstvu, bez obzira na relativno veliki neobuhvat, predstavljaju glavni izvor statističkih informacija o karakteristikama srpske emigracije, i praktično jedini izvor informacija o njihovom teritorijalnom poreklu i socio-demografskim karakteristikama.

Stoga, cilj rada je da se na osnovu analize podataka popisa stanovništva Srbije iz 1991, 2002. i 2011. godine ukaže na potrebu kompleksnijeg proučavanja migracija i to kako iz perspektive zemalja porekla, tako iz perspektive zemalja prijema.

SISTEMSKI PRISTUP U PROUČAVANJU MEĐUNARODNIH MIGRACIJA I ULOGA MIGRANTSKIH MREŽA

Jedan od razloga neadekvatnog teorijskog odgovora na migracione izazove je i što se najveći broj istraživanja u oblasti migracija fokusira na zemlje prijema. Iako nastali kao pokušaj prevazilaženja rastućih tenzija usled imigracionog pritiska kojem su izložene ekonomski najrazvijenije zemlje sveta, istraživački pristupi koji promene u prostornoj pokretljivosti stanovništva proučavaju samo s kraja migracionog procesa, tj. samo kao proizvod globalnog

društvenoekonomskeg konteksta, ne mogu dovesti do pozitivnih pomaka. Zato se savremene međunarodne migracije sve više izučavaju kao društveni proces – kroz sistemski, odnosno relacioni pristup i dinamičku perspektivu proučavanja: od prepoznavanja, detaljnog razmatranja složenih i promenljivih vidova međunarodnih migracija, do analize stanja društva u zemljama porekla i destinacije koja značajno utiču na migracije i mobilnost stanovništva (Kritz, Zlotnik, 1992). U tom pogledu, posebno je postalo aktuelno izučavanje društvenih, odnosno, migrantskih mreža (Predojević-Despić, 2009) koje kroz povezivanje heterogenih struktura dijaspore otvaraju mogućnosti i za povezivanje migracija i društvenog razvoja zemalja porekla.

Migrantske mreže se formiraju na osnovu različitih oblika povezanosti, odnosno, mreže veza. Istraživanja sprovedena među različitim populacijama širom sveta pokazala su da postoje kvalitativne razlike u tipovima društvenih veza koje se formiraju među različitim socijalnim i ekonomskim slojevima stanovništva. Među visokoobrazovanim migrantima obično se formiraju mreže zasnovane na tzv. slabim vezama, koje uglavnom čine kolege, poznanici i prijatelji, i većinom se koriste za potrebe pronalaženja posla, stručno usavršavanje, vođenje ili proširenje poslovne delatnosti. S obzirom da su visokoobrazovani u isto vreme uključeni u više različitih mreža, „snaga slabih veza“ leži upravo u međusobnom presecanju i dodirivanju različitih društvenih mreža (Granovetter, 1973), odnosno, mogućnosti da se na neposredan ili posredan način dođe do potrebnih kontakata i ostvarenja cilja. S druge strane, niskokvalifikovani radnici se u migracionom procesu uglavnom oslanjaju na rođачke, odnosno, jake veze. One nisu razgranate kao „slabe“ veze, ali je njihova snaga u većoj emocionalnoj bliskosti, posvećenosti, kao i recipročnoj odgovornosti.

Smatra se da je značaj povezanosti, odnosno ljudskog posredovanja, u migracionom procesu veliki (Boyd, 1989; Fawcett, 1989). Izučavajući migracije kroz takav - dinamički pristup, na migracije se manje gleda kao na proizvod odnosa između ponude i potražnje na tržištu radne snage, a više kao na izraz globalne dinamike nastale ljudskom interakcijom. Informišući pojedince o mogućnostima za migriranje, mreže ih i „čine migrantima“. Prema tome, mreže nisu samo instrument, već sastavni deo i determinanta migracionog procesa (Meyer, 2001).

Poslednju deceniju 20. veka obeležilo je značajno razvijanje transnacionalnih pristupa migracijama koji naglašavaju odnose koje migranti održavaju sa svojim porodicama, zajednicama, tradicijama koje se nalaze preko granica države u koju su se odselili. Transnacionalizam je u svom začetku definisan kao proces kojim migranti kroz svoje dnevne aktivnosti obrazuju, oblikuju i održavaju raznolike socijalne, ekonomske i političke odnose koji spajaju društva iz kojih su potekli i ona u kojima su nastanjeni, i kroz koja stvaraju transnacionalno društveno polje koje prelazi nacionalne granice (Basch, Glick-Schiller, Szanton-Blanc, 1994). Smatra se da to nije nova teorija migracija, već nova perspektiva proučavanja, odnosno, „optički“ instrument koji omogućava uvid u rastući intenzitet i obim cirkularnih kretanja ljudi, roba, informacija i simbola iniciranih međunarodnim radnim migracijama (Çaglar, 2001). Transnacionalne veze utiču na migrante i tako što se kroz njihove aktivnosti formira, razvija i prenosi kolektivni identitet, što može da ima velikog značaja i na formiranje kulturnog identiteta druge generacije migranata (Vertovec, 2001). Na taj način transnacionalne veze mogu postati i transgeneracijske (De Haas, 2005), čime se podvlači i uloga dijaspore kao važnog činioca u okviru savremenih migracionih tokova i veza sa zemljama porekla.

EMIGRACIONI TOKOVI IZ SRBIJE U SVETLU MIGRANTSКИH MREŽA

Odlazak građana Srbije iz zemlje je od prvog velikog emigracionog talasa koji je započeo u drugoj polovini 1960-ih godina bio je neujednačen s obzirom na starost, pol, obrazovanje, zanimanje, ekonomsku aktivnost, tip naselja, etničku pripadnost migranata. Od početka su

postojale izrazite razlike i s obzirom na regionalno poreklo lica koja su proteklih pola veka učestvovala u emigracionim tokovima stanovništva Srbije. Ali, regionalne razlike su bile prisutne i s obzirom na zemlje prijema, i to kako u pogledu intenziteta imigracije iz Srbije, tako i strukturi migranata. Razlozi su mnogobrojni, počev od ekonomskih, demografskih, socijalnih, etnokulturnih, ili pak geografskih, a nalaze se istovremeno u Srbiji, kao zemlji porekla, i u zemljama destinacije.

Sredinom 1960-ih masovni odlazak na rad u inostranstvo iz tadašnje Jugoslavije je najpre otpočeo iz najrazvijenijih republika, Slovenije i Hrvatske, a nešto kasnije i iz ostalih federalnih jedinica. Što se tiče Srbije, rezultati Popisa iz 1971. godine potvrđuju da je prvi emigracioni tok bio najintenzivniji iz Vojvodine, zatim iz Centralne Srbije, a da je najumereniji bio na Kosovu i Metohiji (Penev, 1984). Vojvodina je 1971. godine sa preko 70 hiljada lica na radu ili boravku u inostranstvu ili sa 3,5 % ukupnog stanovništva imala za preko 40 % veći procentni udeo u ukupnom stanovništvu nego Centralna Srbija (2,5 %).¹ Na ta dva područja su se u naredne dve decenije odvijale suprine promene u broju građana Srbije u inostranstvu. U Centralnoj Srbiji je broj lica na radu ili boravku van zemlje kontinuirano povećavan, dok je u Vojvodini on kontinuirano opadao (tabela 1). U Centralnoj Srbiji je i tokom 1990-ih nastavljeno intenzivno opovećanje broja stanovnika na radu ili boravku u inostranstvu, ali je povećanje iznova registrovano i u Vojvodini. Međutim, rezultati su u 2002. godini, u poređenju s početnom 1971, bili drastično drugačiji. U Centralnoj Srbiji je broj lica u inostranstvu, kao i njihov udeo u ukupnom stanovništvu, bio više nego udvostručen, dok se u Vojvodini njihov broj izjednačio s onim iz 1971 (po 71 hiljada), ali je udeo u ukupnom stanovništvu bio neznatno manji (3,4 % prema 3,6 %).

Tabela 1. Građani Srbije na radu ili boravku u inostranstvu, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011.

Popis	Srbija			Centralna Srbija			Vojvodina		
	Ukupno stanovn. (zemlja + ino.)	U inostranstvu		Ukupno stanovn. (zemlja + ino.)	U inostranstvu		Ukupno stanovn. (zemlja + ino.)	U inostranstvu	
		broj stanovn.	udeo u ukup. (%)		broj stanovn.	udeo u ukup. (%)		broj stanovn.	udeo u ukup. (%)
1971	7202915	203981	2,8	5250355	133389	2,5	1952560	70592	3,6
1981	7729246	269012	3,5	5694464	203421	3,6	2034782	65591	3,2
1991	7822795	273817	3,5	5808906	226295	3,9	2013889	47522	2,4
2002	7893125	414839	5,3	5794346	344151	5,9	2098779	70688	3,4
2011	7470798	313411	4,2	5496368	263083	4,8	1974430	50328	2,5

Izvor: Izračunato od strane autora na osnovu podataka popisa stanovništva Srbije.

Napomena 1: Podaci za stanovništvo u inostranstvu se odnose na ukupan broj lica bez obzira na dužinu boravka.

Napomena 2: Podaci za 1991. uključuju i podatke zvaničnih procena broja građana Srbije na radu ili boravku u inostranstvu za opštine Bujanovac i Preševo.

Napomena 3: Podaci za 2011. uključuju samo popisano stanovništvo opština Bujanovac i Preševo.

¹ U Vojvodini su te godine lica na radu ili boravku u inostranstvu učestvovala s gotovo dvostruko većim udelom u ukupnom stanovništvu nego što je to bio slučaj u drugoj, mnogo manje razvijenoj pokrajini Kosovu i Metohiji (3,5 % prema 1,9 %).

Rezultati Popisa iz 2011. ukazuju da je broj lica u inostranstvu smanjen na oba spomenuta velika područja Srbije. Ono je bilo relativno izraženije u Vojvodini, i to kako prema vrednosti negativne stope rasta (u Centralnoj Srbiji je smanjenje iznosilo 23,5%, a u Vojvodini 28,8%) tako i prema smanjenju udela u ukupnom stanovništvu (tabela 1).

Regionalne razlike su još naglašenije na nižim teritorijalno-administrativnim nivoima. Upravo na opštinskom nivou mogu se veoma jasno sagledati sve različitosti demografskog i ekonomskog razvitka, kao i heterogenost etnosocijalne strukture stanovništva (Penev, Predojević-Despić 2012). To se odnosi na emigracione tokove, naročito u toku poslednja dva međupopisna perioda, tj. nakon raspada bivše Jugoslavije, kada su političke i ekonomske krize, kao i dugogodišnji ratni sukobi ostavili teške posledice u celoj zemlji, a produbili regionalne razlike.

Pored većih gradskih sredina, od ukupno 18 opština iz kojih potiče više od 50% lica u inostranstvu 2011, čak 10 sačinjavaju populaciono manje opštine sa ukupnim brojem lica u zemlji i inostranstvu ispod 40 hiljada (od čega su 4 vrlo male - sa ispod 20 hiljada stanovnika). To su uglavnom opštine iz Braničevskog, Pomoravskog, Podunavskog i Borskog okruga, kao i sandžačka opština Novi Pazar. To su uglavnom tipično emigracione opštine koje već decenijama imaju natprosečno visoke udele stanovništva u inostranstvu (Penev, Predojević-Despić, 2012). Takođe, kvantifikovanjem relativnog numeričkog značaja posmatranog emigracionog kontingenta, iskazanog preko tzv. koeficijenta participacije stanovništva u inostranstvu (KPI),² za te opštine uglavnom se dobijaju vrlo visoke vrednosti tog pokazatelja (preko 5, a u dve opštine i preko 10 u 2011. godini). Istovremeno, veoma je veliki broj opština sa zanemarljivo malim udelom lica u inostranstvu u ukupnom broju stanovnika tih opština. U Srbiji je 2011. godine bilo više od 50 opština čije su vrednosti KPI za 50 % niži od proseka za Srbiju (1,0).

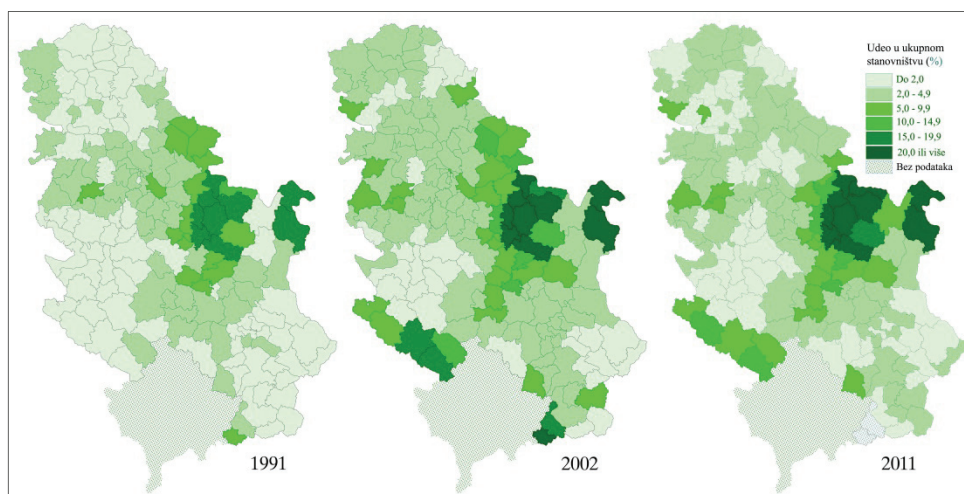
ZONE IZRAZITE EMIGRACIJE

U Srbiji se na osnovu koncentracije stanovništva u inostranstvu, kao i prema procentnom učešću lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu (u zemlji i inostranstvu), jasno uočava nekoliko zona izrazite emigracije. Najstarija emigraciona zona (u daljem tekstu Zona 1), koja je počela da se formira još u vreme prvog velikog emigracionog talasa u drugoj polovini 1960-ih, nalazi se u centralnoistočnoj Srbiji. Lica iz tih krajeva iseljavala su se uglavnom ka zapadnoevropskim zemljama. Zona 1 obuhvata teritoriju 14 opština u tri administrativna okruga (sve opštine Braničevskog i Borskog okruga, i opštine Despotovac i Svilajnac koje pripadaju Pomoravskom okrugu). U njima se broj stanovnika u inostranstvu kontinuirano povećavao sve do početka 2000-ih. U poslednjem međupopisnom razdoblju registrovano je smanjenje broja lica u inostranstvu (za 6,0 %), ali je ono bilo sporije od smanjenja u ostalim područjima, odnosno, mnogo sporije od proseka za Srbiju (za 24,4 %). Na razmere i numerički značaj emigracionog kontingenta iz Zone 1, upućuju i rezultati Popisa iz 2011 (Predojević-Despić, Penev, 2014), prema kojima od 18 opština sa najvećim brojem lica u inostranstvu, čak 10 je pripadalo centralnoistočnoj emigracionoj zoni. Čak svaki četvrti državljanin Srbije u inostranstvu (26 %) poreklom je iz Zone 1, dok je istovremeno njeno stanovništvo učestvovalo sa svega 5 % u ukupnom (uobičajenom) stanovništvu Srbije. Najveći broj lica u inostranstvu iz ove zone potiče iz opštine Negotin (12,7 hiljada 2011. godine), koja je i

² Vrednost KPI predstavlja odnos udela broja lica u inostranstvu posmatrnog područja (npr., opštine) u ukupnom broju lica u inostranstvu (npr., u Srbiji) i udela stanovništva u zemlji tog područja u ukupnom stanovništvu u zemlji.

u ranijim popisima imala najveći broj lica u inostranstvu u okviru Zone 1. Takođe, Negotin je 2011. bio druga opština u Srbiji prema brojnosti emigracionog kontingenta, i to odmah iza 10 beogradskih opština posmatranih zajedno.

Karta 1. Udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu u ukupnom stanovništvu. Srbija, 1991, 2002. i 2011 (po opštinama)

Najveći broj opština iz najstarije emigracione zone Srbije prema podacima poslednja tri popisa imao je barem dvostruko veće učešće stanovništva u inostranstvu od proseka za Srbiju. Popisom iz 2011. godine registrovano je najveće procentno učešće emigracionog kontingenta (karta 1), kada je skoro svaki peti stanovnik (18,7 %) te zone boravio u inostranstvu (vrednost KPI iznosila je 5,3 – tabela 2). Tamo se nalaze i opštine sa rekordno visokim udelima lica u inostranstvu u ukupnom stanovništvu opštine, čak i preko 30 % u 2011. (tri susedne opštine – Žabari, Kučevo i Malo Crniće), koje ujedno imaju i veoma visoke vrednosti KPI – čak i preko 10 (karta 2). Ove tri populaciono male opštine imaju manje od 38 hiljada stanovnika, što čini svega 0,5 % ukupnog stanovnika, dok sa druge strane, iz ovih opština ukupno u inostranstvu boravi više od 17 hiljada lica, što čini čak 5,5 % ukupnog emigracionog kontingenta Srbije.

Tabela 2. Stanovništvo Srbije u zemlji i inostranstvu u tri "cruće" zone emigracije, 1991-2011.

Zona / opština	U zemlji		U inostran.		KPI	U zemlji		U inostran.		KPI	U zemlji		U inostran.		KPI
	broj stanovnika		%			broj stanovnika		%			broj stanovnika		%		
	1991				2002				2011						
Srbija	7548978	273817	3,5	1,0	7477974	414839	5,3	1,0	7157387	313411	4,2	1,0			
Zona 1	430005	69210	13,9	4,4	395834	86748	18,0	4,0	351532	81516	18,8	5,3			
Bor	59330	570	1,0	0,3	55695	1445	2,5	0,5	48502	1018	2,1	0,5			
Despotovac	27649	6220	18,4	6,2	25463	7392	22,5	5,2	23065	5840	20,2	5,8			
Golubac	10614	1899	15,2	4,9	9857	2218	18,4	4,1	8288	2007	19,5	5,5			
Kladovo	25835	6046	19,0	6,5	23483	7750	24,8	5,9	20355	6746	24,9	7,6			
Kučevo	21168	4481	17,5	5,8	18609	6267	25,2	6,1	15404	6824	30,7	10,1			
Majdanpek	26868	510	1,9	0,5	23579	1288	5,2	1,0	18549	1117	5,7	1,4			
M. Crniće	15477	4463	22,4	8,0	13709	5074	27,0	6,7	11247	5519	32,9	11,2			
Negotin	48906	10653	17,9	6,0	43162	14217	24,8	5,9	36627	12763	25,8	8,0			
Petrovac	36926	9488	20,4	7,1	34221	11485	25,1	6,0	30752	10386	25,2	7,7			
Požarevac	77234	7444	8,8	2,7	74555	8542	10,3	2,1	74638	8764	10,5	2,7			
Svilajnac	26119	7017	21,2	7,4	25355	7742	23,4	5,5	23252	6913	22,9	6,8			
V. Gradište	22431	4743	17,5	5,8	20489	5854	22,2	5,2	17459	5839	25,1	7,6			
Žabari	14975	4372	22,6	8,0	12931	5308	29,1	7,4	10987	4933	31,0	10,3			
Žagubica	16473	1304	7,3	2,2	14726	2166	12,8	2,7	12407	2847	18,7	5,2			
Zona 2	230617	5420	2,3	0,6	214550	30968	12,6	2,6	218464	24232	10,0	2,5			
N. Pazar	82381	2868	3,4	1,0	85700	10560	11,0	2,2	99186	9925	9,1	2,3			
Priboj	35394	557	1,5	0,4	30241	3417	10,2	2,0	26805	2448	8,4	2,1			
Prijepolje	46031	494	1,1	0,3	40962	4709	10,3	2,1	36430	4560	11,1	2,9			
Sjenica	32973	708	2,1	0,6	27834	5935	17,6	3,8	25899	2751	9,6	2,4			
Tutin	33838	793	2,3	0,6	29813	6347	17,6	3,8	30144	4548	13,1	3,4			
Zona 3	82826	5355	6,1	1,8	77775	23371	23,1	5,4			
Bujanovac	46740	2498	5,1	1,5	43105	10380	19,4	4,3			
Preševo	36086	2857	7,3	2,2	34670	12991	27,3	6,8			

Izvor: Kao za Tabelu 1

Napomena 1: Za sve godine podaci se odnose na ukupan broj lica na radu ili boravku u inostranstvu (bez obzira na dužinu boravka).

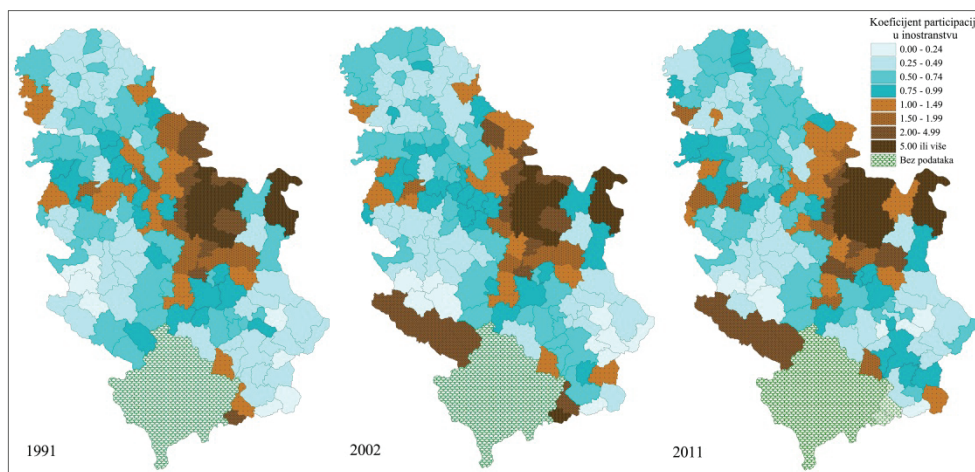
Napomena 2: Podaci za 1991. uključuju i zvanične procene broja lica na radu ili boravku u inostranstvu u opštinama Bujanovac i Preševo.

Napomena 3: Podaci za opštine Bujanovac i Preševo koji se odnose na 2011. godinu nisu prikazani jer su nepotpuni zbog bojkota Popisa od strane stanovništva albanske nacionalnosti.

Napomena 4: Podaci za Požarevac koji se odnose na 2011. godinu uključuju i podatke za novoformiranu opštinu Kostolac.

Prema rezultatima popisa iz 2002. i 2011. godine, u grupu opština s najvećim udelom lica na radu ili boravku u inostranstvu ušlo je i pet sandžačkih opština Priboj, Prijepolje, Sjenica, Novi Pazar i Tutin (Zona 2). Za razliku od Zone 1, spomenute sandžačke opštine su 1991. godine imale nizak ili umereno visok udeo lica u inostranstvu (karta 1). Naglo povećanje broja lica u inostranstvu u ovoj emigracionoj zoni vezuje se za krizu i ratove nakon raspada bivše Jugoslavije, za jačanje međuetničkih tenzija i veliku ekonomsku krizu koja je zahvatila celu Srbiju, a posebno neke njene periferne delove. Za ove opštine, posmatrane sumarno, karakteristično je da je većinsko stanovništvo bošnjačko/muslimanske etničke pripadnosti, tj. islamske veroispovesti. Treba naglasiti da je u opštinama koje su svrstane u Zonu 2, učešće najbrojnije etničke grupe veće u ukupnom emigrantskom nego ukupnom stanovništvu opština.

*Karta 2. Koficijent participacije stanovništva u inostranstvu (KPI).
Srbija, 1991, 2002. i 2011 (po opštinama)*

Podaci popisa iz 2002. i 2011. upućuju da je u Zoni 2 u pogledu kretanja broja lica u inostranstvu došlo do potpunog preokreta. Naime, između 1991. i 2002. broj lica u inostranstvu povećan je za gotovo 6 puta (sa 5,4 na 31,0 hiljadu), a njihov udeo u ukupnom stanovništvu Zone 2 povećan je sa 2,3 % na 12,6 %. Između 2002. i 2011. dolazi do značajnog smanjenja broja lica u inostranstvu (za 21,8 %, tj. sveden je na 24,3 hiljade). Iako je smanjenje tog emigracionog kontingenta nešto manje nego na nivou Srbije, ono je značajno veće u odnosu na Zonu 1. To se delimično može objasniti specifičnim karakterom emigracionih trendova sa ovih prostora tokom 1990-ih i ranih 2000-ih, i prevazilaženjem uzroka emigracije, s jedne strane, kao i smanjinih mogućnosti dobijanja boravišnih i radnih dozvola u zapadnoevropskim zemljama, s druge strane. Uz to, u međupopisnom periodu 2002-2011. registrovan je i proces povratnih migracija na osnovu sporazuma o readmisiji. Ujedno, pretpostavlja se da je popisni obuhvat lica u inostranstvu iz ovog područja nešto manji nego u Zoni 1.

Pored dva navedena područja izrazite emigracije (zone 1 i 2), u Popisu iz 2011. nije registrovano nijedno drugo područje naglašene emigracije koje bi moglo da se okarakteriše kao "vruća" emigraciona zona. Ipak, treba naglasiti da se može izdvojiti i treća emigraciona zona koju čine dve opštine na jugu Srbije (Bujanovac i Preševo) s sa albanskom etničkom većinom. Zona 3 je prema podacima popisa iz 2002, kao i ranijih popisa, po najvažnijim karakteristikama stanovništva u inostranstvu slična Zoni 1 (Penev, Predojević-Despić, 2012). Međutim, usled

masovnog bojkota Popisa iz 2011. stanovništva albanske nacionalne pripadnosti u tim opštinama, nisu raspoloživi podaci o brojnosti i karakteristikama lica na radu ili boravku u inostranstvu koji potiču s tog područja.

ZEMLJE PRIJEMA

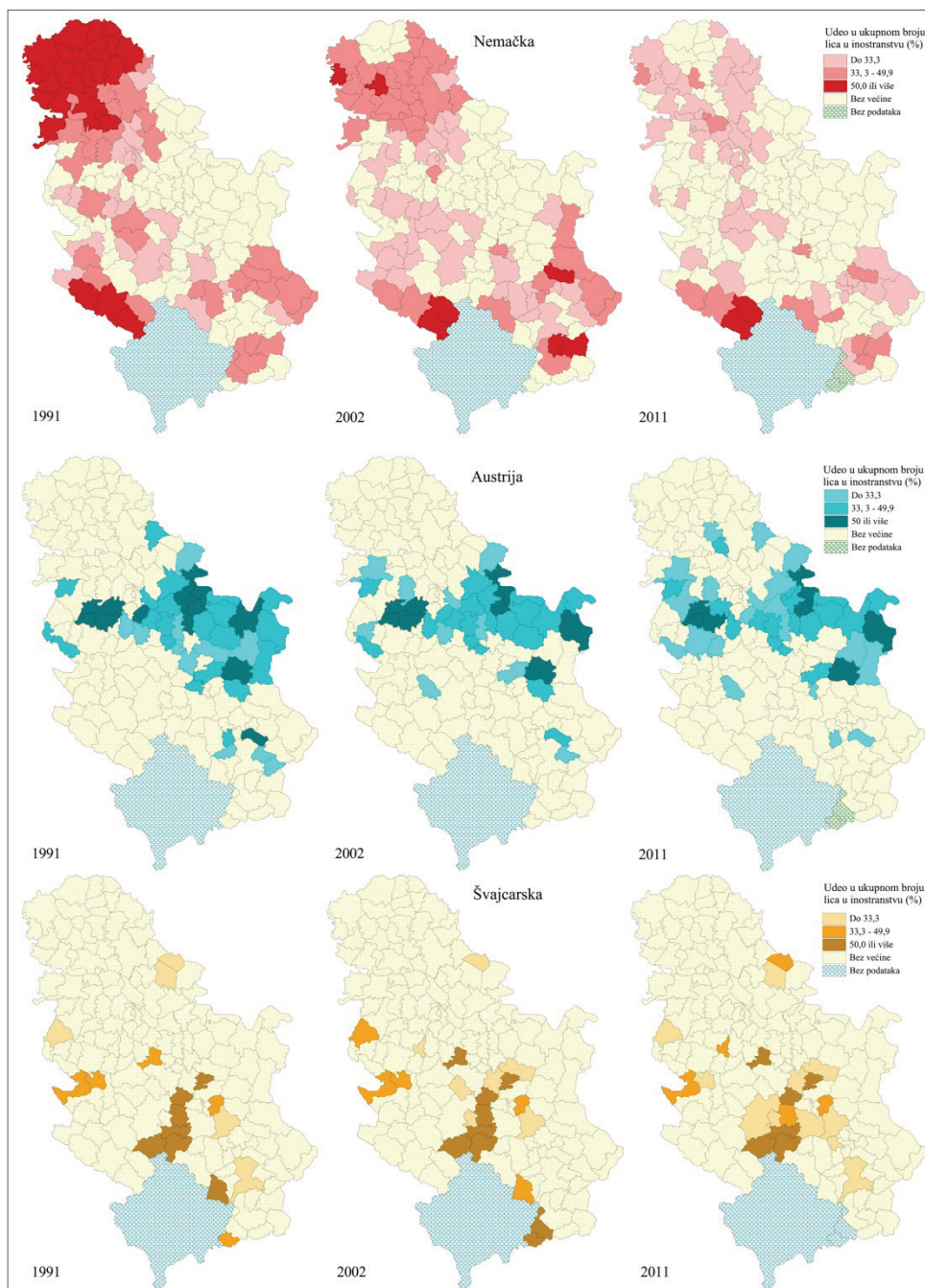
Nemačka i Austrija predstavljaju dve najvažnije zemlje prijema stanovništva Srbije u inostranstvu, i to od prvog emigracionog talasa u 1960-im, do poslednjeg popisa iz 2011. Vremenom je njihova atraktivnost gubila na značaju, međutim, u te dve države registrovan je najveći broj *gastarbajtera* iz Srbije u svim popisima. I dok je 1981. čak 60 % lica iz Srbije radilo ili boravilo u Nemačkoj i Austriji, 2011. udeo u te dve zemlje smanjen je na 40 %. Istovremeno je značajno uvećan udeo drugih država destinacije, kao što su Švajcarska, a u poslednje dve decenije Italija.

U najvećem broju opština, Nemačka je u vreme svih popisa od 1971. do 2011. bila zemlja destinacije koja je primila najveći broj emigranata, a one su prostorno distribuirane po celoj Srbiji. Međutim, iz popisa u popis sve su malobrojnije opštine iz kojih je većina emigranata na radu ili boravku u toj zemlji (96 opština u 1991. i "svega" 63 opštine u 2011).

Austrija je druga *top* desinaciona zemlja (45 opština u 2011). Te opštine su prostorno uglavnom locirane u centralnom delu Srbije (karta 3). Slično je i sa opštinama u kojima je Švajcarska zemlja s najvećim brojem lica na radu ili boravku u inostranstvu. One su uglavnom locirane u Raškom i Pomoravskom okrugu.

Posmatrano po zonama, manje je izražena heterogenost distribucije lica u inostranstvu po zemljama destinacije, kao i razlika u strukturi emigranata po zemljama u odnosu na dužinu boravka u inostranstvu. U obe zone je različita zemlja sa najvećim brojem emigranata iz tog područja. U vreme popisa iz 2011. iz Zone 1 najviše građana Srbije je bilo na radu/boravku u Austriji (43 %), a iz Zone 2 u Nemačkoj (46 %) (Predojević-Despić, Penev, 2014). Ako se po zemljama prijema sagleda samo distribucija emigranata koji su u inostranstvu deset i manje godina, tada se ona bitno ne razlikuje od distribucije ukupnog broja emigranata iz pomenute zone. To govori da i novi migranti u najvećem broju odlaze tamo gde već imaju formirane migrantske mreže koje čine njihovi rođaci, prijatelji, odnosno, pripadnici sličnih društvenih grupa. Slična situacija registrovana je i u popisu iz 2002. godine, s tim što je za emigrante iz Zoni 2 nešto smanjena atraktivnost Nemačke (za 8 procentnih poena), dok je vidno porasla "popularnost" emigriranja ka Bosni i Hercegovini (10 %). U Zoni 1 je u odnosu na 2002. nastavljen trend povećanja broja i udela lica koja borave u Italiji (sa 9 % u 2002. na 12 % u 2011), a vidno smanjenje u Nemačkoj (sa 13 % u 2002. na 10 % u 2011), koja je sa trećeg u 2002. godini pala 2011. na peto mesto liste *top* destinacija lica iz Zone 1.

Karta 3.
Opštine u kojima emigranti u Nemačkoj, Austriji ili Švajcarskoj čine većinu lica u inostranstvu. Srbija, 1991, 2002. i 2011.

ETNIČKA PRIPADNOST

Etnička struktura lica u inostranstvu je, kao i na nivou cele Srbije, i u zonama izrazite emigracije dominantno determinisana etničkom strukturom ukupnog stanovništva. Takođe, struktura emigranata po nacionalnosti bitno zavisi i od tzv. sklonosti ka migriranju pripadnika etničkih zajednica, što se najbolje pokazali rezultati popisa iz 2002 (Predojević-Despić, Penev, 2012). Posmatrano po zonama, podaci popisa iz 2011. ukazuju da je trend etničke diferenciranosti emigranata nastavljen i u međupopisnom periodu 2002-2011, i to ne samo po udelima pojedinih nacionalnosti u ukupnom emigrantskom kontingentu, već i po brojnosti. Te godine su u Zoni 1, među licima u inostranstvu, najbrojniji bili Srbi (59%), dok je u Zoni 2 najviše Bošnjaka/Muslimana (86%). U obe zone stanovnici te dve nacionalnosti čine izrazitu apsolutnu većinu i u ukupnom uobičajnom stanovništvu. Slično situaciji registrovanoj popisom iz 2002, u Zoni 2 se i 2011. uočava da je udeo pripadnika većinske nacionalnosti Bošnjaka/Muslimana manji kod stanovništva u zemlji (80 %), nego kod stanovništva u inostranstvu (86 %), dok je udeo Srba u ukupnom broju lica u inostranstvu iz Zone 2 znatno manji (7%) od udela iste nacionalnosti u ukupnom uobičajeno prisutnom stanovništvu tog područja (28 %). Što se tiče Zone 1, u 2011. godini je među pripadnicima njenog emigracionog kontingenta registrovan veliki broj lica nepoznate nacionalnosti (čak 20,2 hiljade ili 25 %), kao i lica koja se nisu nacionalno izjasnila (6,6 hiljada ili 8 %). To predstavlja veliku razliku u odnosu na stanje iz 2002. godine, kada je registrovan njihov značajno manji broj (10 hiljada) i udeo (11 %) u ukupnom emigracionom kontingentu iz Zone 1. S obzirom da su u Popisu 2011. godine članovi domaćinstva u zemlji bili jedini izvor informacija o licima na radu ili boravku u inostranstvu, moguće je da su oni izbegavali da daju informacije o nacionalnom identitetu emigranata, s obzirom da se prvenstveno radi o ličnom osećaju pripadnosti određenoj etničkoj zajednici.

EMIGRACIONI TOKOVI IZ SRBIJE: IZGLEDI ZA BUDUĆNOST

U Srbiji su veoma izražene teritorijalne razlike u pogledu udela lica na radu ili boravku u inostranstvu. One su ustanovljene već popisnim rezultatima iz 1971. godine, a potvrđivane su svakim narednim popisom. Razlike su izražene na nižem teritorijalnim nivou, i vremenom su se povećavale. Prema koncentraciji stanovništva u inostranstvu, kao i prema njihovom procentnom učešću u ukupnom stanovništvu (u zemlji i inostranstvu) izdvajaju se tri zone izrazite emigracije.

Rezultati analize ukazuju da se u proteklih nekoliko decenija na određenim područjima Srbije snažno razvijaju migracione veze s najvažnijim evropskim imigracionim zemljama, što je rezultiralo značajnim lančanim migracijama, naročito ka Nemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, a u novije vreme i Italiji, kao sve značajnijoj novoj zemlji destinacije za emigrante iz Srbije. Za sve zone emigracije je karakteristično da se zemlje destinacije ne razlikuju s obzirom na dužinu boravka u inostranstvu, što ukazuje da novi migranti uglavnom odlaze tamo gde su već formirane migrantske mreže. Intenziviranje iseljavanja stanovništva iz jugozapadnih delova Centralne Srbije koje je registrovano tokom 1990-ih, značajno je uticalo i na promenu etničke strukture stanovništva na radu ili boravku u inostranstvu, a manifestovala se prvenstveno kroz smanjenje udela Srba i značajno povećanje udela, pre svega, Bošnjaka/Muslimana i Albanaca. Analiza potvrđuje da su broj i struktura građana Srbije u inostranstvu, iako determinisani demografskim karakteristikama stanovništva, kao i opštom situacijom u zemlji, bili bitno uslovljeni opštim socioekonomskim i političkim prilikama u zemljama destinacije, zatim

merama njihovih imigracionih politika, ali i efikasnošću delovanja uspostavljenih migracionih veza kako u Srbiji, tako i u zemljama prijema.

S obzirom da savremene međunarodne migracije čine neizostavan deo globalizacijskih procesa, u narednih deceniju-dve vrlo je izvesno da će doći do ubrzanog razvitka procesa poznatog kao globalizacija migracija, koji podrazumeva značajno ubrzavanje migracionih kretanja, kao i umnožavanje migracionih obrazaca, rast broja migranata, feminizaciju migracija, diferencijaciju ekonomskog, socijalnog i kulturnog porekla migranata, deterritorijalizaciju kulturnih zajednica u svetu, kao i mnogostruke vidove pripadnosti dijaspori (Papastergiadis, 2000). Stoga, kroz praćenje migracionih procesa i sagledavanje brojnih socijalnih, ekonomskih, i političkih implikacija dosadašnjih emigracionih trendova iz Srbije, otvaraju se i nove mogućnosti za efikasnije načine povezivanja heterogenih struktura dijaspore sa zemljama porekla, i iskorišćenju ljudskog, socijalnog, finansijskog kapitala emigranata za ekonomski razvitak Srbije.

LITERATURA

1. Basch, L.G., Glick-Schiller, N. & Szanton-Blanc, C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne, PA: Gordon and Breach.
2. Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
3. Castles, S. & M.J. Miller, M.J. (2008). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World (4th Edition)*. Basingstoke - New York: Palgrave-Macmillan and Guilford.
4. Çaglar, A. (2001) Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 601-613.
5. De Haas, H. (2005). International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts. *Third World Quarterly*, 26 (8), 1269-1284.
6. De Haas, H. (2014). *Migration Theory. Quo Vadis?* IMI Working Papers Series, No. 100.
7. Fawcett, J.T. (1989). Networks, Linkages and Migration Systems. *International Migration Review*, 23(3), 671-680.
8. Granovetter, M.S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6).
9. Kritz, M.M. & Zlotnik, H. (1992) Global Interactions: Migration Systems, Processes and Policies. In M.M. Kritz (Ed.) *International Migration Systems. A global Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1-18.
10. Meyer, J.-B. (2001). Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora. *International Migration*, 39(5), 91-110.
11. Papastergiadis, N. (2000). *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
12. Penev, G. (1984). *Ekonomske strukture stanovništva. Stanovništvo SR Srbije prema popisu od 31. marta 1981*. Beograd: Republički zavod za statistiku SR Srbije - Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, 107-147.
13. Penev, G. & Predojević-Despić, J. (2012). Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri 'vruće' emigracione zone. *Stanovništvo*, 50 (2), 35-64.
14. Portes, A. (1997). Immigration Theory For a New Century: Some Problems and Opportunities. *International Migration Review*, 31(4), 799-825.

15. Predojević-Despić, J. (2009). Migrantske mreže: nezaobilazna perspektiva u proučavanju savremenih međunarodnih migracija. *Sociološki pregled*, 43 (2), 209-229.
16. Predojević-Despić, J. & Penev, G. (2014) Emigration zones in Serbia: 2011 Census results. *Zborik Matice srpske za društvene nauke*, 148/2014.
17. Vertovec, S. (2007). Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. In A. Portes & J. De Wind (Eds.) *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives*. New York - Oxford: Berghahn Books, 149-180.